

ΔΙΟΝΥΣΗ Γ. ΔΡΟΣΟΥ, *Αγορά και κράτος στον Adam Smith. Κριτική στην αναδρομική θεμελίωση του νεο-φιλελευθερισμού*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα-Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1994.

Το Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα έχει δώσει τη δυνατότητα σε μερικές πολύ σημαντικές εργασίες που ασχολούνται με βασική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες να δουν το φως της δημοσιότητας στη χώρα μας. Τέτοια περίπτωση αποτελεί και το βιβλίο του Δ. Δρόσου. Πρόκειται για σύντομη, αλλά περιεκτική και εξαιρετικά πυκνή εργασία που επιχειρεί μια επιστημονική προσέγγιση ενός ζητήματος εξαιρετικά φορτισμένου με ιδεολογικές χρήσεις, όπως είναι η σκέψη του Α. Smith. Το εγχείρημα είναι έτσι ταυτόχρονα φιλόδοξο και προκλητικό.

Είναι γνωστό ότι ο σύγχρονος φιλελευθερισμός υποκύπτει με κάποια αυταρξεία στον πειρασμό να θεμελιώνει τις προτάσεις του προσφεύγοντας στην αυθεντία του ιδεολογικού πατέρα του κλασικού φιλελευθερισμού. Το γεγονός ότι αυτό που ο συγγραφέας ονομάζει «αναδρομική θεμελίωση» αποτελεί φαινόμενο όχι μόνο των θεωρητικών επεξεργασιών του νεοφιλελευθερισμού, αλλά και του καθημερινού πολιτικού και δημοσιογραφικού λόγου, πολλαπλασιάζει τις παγίδες ενός θέματος ούτως ή άλλως δύσκολου και ολισθηρού. Είναι εμφανής ο μόχθος που κατέβαλε ο συγγραφέας προκειμένου να επιτύχει μια δύσκολη ισορροπία μεταξύ μιας μαρξιανής έμπνευσης κριτικής στάσης απέναντι στον Α. Smith και ενός ανυπόκριτου θαυμασμού προς τη συνθετότητα της σκέψης του τελευταίου.

Η επιχειρηματολογία του Δ.Δ. αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα. Κατ' αρχήν η «αντικρατιστική» προβληματική του Α. Smith τοποθετείται στο ιστορικό της πλαίσιο. Και ιστορικό πλαίσιο εδώ σημαίνει προσδιορισμό του αντιπάλου. Πρόκειται για κριτική της θεωρίας και της πρακτικής του мерκαντιστικού συστήματος. Το σύστημα αυτό επικρίνεται για τα μονοπωλιακά προνόμια στα οποία στηρίζεται και τα οποία αναπαράγει μέσω της αυθαίρετης και αυταρχικής παρέμβασης ενός κράτους ταυτισμένου με τα ιδιοτελή συμφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών μερίδων. Η αξίωση για την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς συνδέεται με την πρόταση μιας πολιτικής μεταρρύθμισης. Το ζητούμενο της τελευταίας δεν είναι η απόσυρση του κράτους από κάθε είδους παρέμβαση, αλλά

η αποσύνδεσή του από τα ιδιαίτερα ιδιωτικά συμφέροντα και η παρέμβασή του σύμφωνα με τα κριτήρια που υπαγορεύει η σοφή πολιτική εκτίμηση του συνολικού συμφέροντος της κοινωνίας. Σ' αυτό το τόσο λεπτό και ευεπίφορο σε λαθροχειρίες σημείο ο συγγραφέας ανιχνεύει στο έργο του Α. Smith τα επιχειρήματα που θεμελιώνουν τη θέση ότι η αγορά δεν αποτελεί απλώς ένα μηχανισμό κατανομής πόρων, αλλά ειδικό τρόπο κοινωνικοποίησης, μέρος ενός «συστήματος φυσικής ελευθερίας» το οποίο είναι αδιανόητο χωρίς το διακεκριμένο από τα ιδιωτικά συμφέροντα πεδίο του δημόσιου χώρου.

Το δεύτερο επίπεδο της επιχειρηματολογίας του συγγραφέα αναφέρεται στην ηθικο-φιλοσοφική θεμελίωση του σμιθιανού φιλελευθερισμού. Εδώ καταπιάνεται με ζητήματα που αφορούν στη σχέση μεταξύ του *Πλούτου των Εθνών* και της *Θεωρίας των Ηθικών Συναισθημάτων*. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις ηθικές προϋποθέσεις της δικαιολόγησης που παρέχει ο Α. Smith στην επιζήτηση του ατομικού συμφέροντος. Τα κριτήρια της ηθικότητας του ατομικού πράττειν σχηματίζονται μέσω της ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων που επιτρέπει η κοινωνία της αγοράς καταργώντας τους φραγμούς της παραδοσιακής κοινωνίας. Τα άτομα, ελευθερωμένα από τις προσωπικές εξαρτήσεις και τον περιοριστικό ορίζοντα του «κοινοτισμού» της κλειστής προ-αστικής κοινωνίας, ανοίγονται στους κινδύνους, αλλά και τον πολιτισμό της αστικής ζωής. Η ελευθερία της αστικής ζωής εκδηλώνεται αναπόφευκτα και ως οικονομική ελευθερία, οπότε τίθεται το ζήτημα του συνεκτικού κοινωνικού δεσμού μεταξύ ατόμων που νομιμοποιούνται να επιζητούν το ατομικό τους συμφέρον. Το ζήτημα τίθεται από τον Α. Smith από την άποψη της αποτροπής του εκφυλισμού της «προς εαυτόν αγάπης» (η οποία δε θεωρείται καθ' εαυτή ούτε αντικοινωνική ούτε ανήθικη) σε άμετρη «φιλαυτία». Ο έλεγχος του εγωισμού ωστόσο δεν μπορεί να ασκηθεί αυταρχικά χωρίς να αναιρεθούν οι προϋποθέσεις του «συστήματος της φυσικής ελευθερίας». Ο Δ.Δ. παρακολουθεί —ανακατασκευάζει θα λέγαμε— τη σμιθιανή επιχειρηματολογία, δείχνοντας ότι η κατασκευή εννοιών όπως η «συμπάθεια», ο «αυτοέλεγχος», ο «αμερόληπτος παρατηρητής» ανταποκρίνονται στη μέριμνα του Α. Smith να αντιμετωπίσει το κρίσιμο αυτό πρόβλημα. Στην ηθική φιλοσοφία του Α. Smith η κοινωνία της αγοράς δε δικαιολογείται εντέλει ως «πολιτισμένη κοινωνία» παρά μόνο στο βαθμό που είναι

σε θέση να θεσμοθετήσει μηχανισμούς ελέγχου του εγωισμού και, μοιραία, περιορισμού της άμετρης οικονομικής ελευθερίας των μελών της.

Στο τρίτο επίπεδο της επιχειρηματολογίας του συγγραφέα εξετάζεται το αμφιλεγόμενο ζήτημα της επισήμανσης από τον ίδιο τον A. Smith της τάσης της κοινωνίας της αγοράς να υπονομεύει η ίδια την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών ελέγχου που τη συνέχουν. Η αναπόφευκτη αλλοτρίωση των εμπορευόμενων ατόμων κινδυνεύει να κλονίσει την κοινωνικότητά τους —το «δημόσιο πνεύμα»— και να εξουδετερώσει τον αναγκάιο για την κοινωνική συνοχή αυτοέλεγχου. Η λύση για το διαφαινόμενο αδιέξοδο αναζητείται από τον A. Smith όχι στις δυνάμεις της αγοράς, αλλά στο πεδίο του δημόσιου χώρου: η ανάληψη από το κράτος της παιδείας των πολιτών οφείλει να αποκαταστήσει την ικανότητά τους να μετέχουν ηθικών συναισθημάτων, ικανότητα επί της οποίας θεμελιώνεται, όπως έδειξε ο Δ.Δ. στα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου του, η όλη δικαιολόγηση της κοινωνίας της αγοράς. Έτσι η ανάπτυξη πολιτικών αρετών αναδεικνύεται σε ύστατη ασφαλιστική δικλείδα της διατήρησης του «απελευθερωτικού προγράμματος» που εμπνέει το φιλελεύθερο λόγο του A. Smith.

Στο τελευταίο κεφάλαιο ο συγγραφέας παρεμβαίνει στη συζήτηση για τη σχέση μεταξύ A. Smith και K. Marx ως προς το ζήτημα της αλλοτρίωσης. Εκεί ενώ μοιάζει να φλερτάρει με τον πειρασμό της συνήθους λογικής της «προαναγγελίας», αποφεύγει εντέλει την παγίδα αυτής της αναχρονιστικής σύγκρισης και μιας αντίστροφης «αναδρομικής θεμελίωσης». Επιμένει τόσο στη ριζική απομάκρυνση του Marx από τις ατομοκεντρικές συντεταγμένες του κλασικού φιλελευθερισμού όσο και στην κοινή καταβολή τους στο διαφωτιστικό πρόγραμμα χειραφέτησης του ανθρώπου.

Ως αδυναμίες του έργου του Δ.Δ. θα μπορούσαν να θεωρηθούν η συνοπτική παρουσίαση των υποθέσεων του σκοτικού Διαφωτισμού και ο ελλειπτικός και ενίοτε υπαινικτικός λόγος ιδίως του τελευταίου κεφαλαίου, όπου μαζί με τα συμπεράσματα διατυπώνονται και ιδέες που μοιάζουν περισσότερο με υποθέσεις εργασίας παρά με τεκμηριωμένες στην προηγούμενη έρευνα προτάσεις. Αλλά το τελευταίο ίσως να βρίσκεται μέσα στις προθέσεις του συγγραφέα είτε ως ιδιομορφία στο στυλ είτε ακόμα και ως «προκαταβολή» μιας μελλοντικής δουλειάς. Ούτως ή άλλως ένα καλό βιβλίο πρέπει να «κλείνει» με το άνοιγμα ενός επόμενου. Όμως

μέχρι να έχουμε το επόμενο βιβλίο του Δ. Δρόσου αξίζει τον κόπο να διαβαστεί προσεκτικά το παρόν, όχι μόνο από τους ειδικούς στο θέμα, αλλά και από όλους τους κοινωνικούς επιστήμονες. Η ανάλυση της σκέψης του Α. Smith που επιχειρεί ο συγγραφέας όχι μόνο συνεισφέρει στη βασική έρευνα στο χώρο της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών, αλλά θα μπορούσε να βοηθήσει και στην κατανόηση των προβλημάτων συγκρότησης «κοινού συμφέροντος» στην ελληνική κοινωνία. Εξάλλου είναι από πολλές απόψεις γόνιμη η εστίαση στα ζητήματα πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας που εγείρονται από τα δόγματα της πολιτικής οικονομίας και της οικονομικής πολιτικής.

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ